

PHƯƠNG PHÁP RÈN LUYỆN KĨ NĂNG ĐỌC VÀ VẼ LÁT CẮT ĐỊA HÌNH CHO HỌC SINH TRONG DẠY HỌC ĐỊA LÍ TỰ NHIÊN VIỆT NAM Ở TRƯỜNG PHỔ THÔNG

PGS. TS. ĐÀU THỊ HÒA*

1. Bề mặt Trái đất gồm nhiều dạng địa hình (ĐH), chúng phân bố không đồng nhất, không tập trung mà có nhiều dạng ĐH rất phức tạp, đan xen vào nhau (nơi thì cao, thấp, lồi lõm, gồ ghề, nơi thì là thung lũng, bồn địa sâu, nơi là núi non trùng điệp, nơi là đồng bằng...). Vì vậy, để thể hiện được bề mặt Trái đất hay bề mặt châu lục, khu vực, quốc gia một cách trực quan nhất, người ta thường sử dụng lát cắt bên cạnh để bổ sung cho các bản đồ tự nhiên được rõ nhất. Lát cắt địa hình (LCDH) là cách thức để khôi phục lại ĐH thực tế trong tự nhiên dựa vào các đường bình độ và thang màu sắc, giúp ta hình dung được cụ thể ĐH của một khu vực, theo hướng nhất định nào đó, qua đó chúng ta có thể hiểu rõ hơn về bản chất hình thái của các dạng ĐH được thể hiện trên bản đồ.

Việc hướng dẫn học sinh (HS) đọc lát cắt và vẽ LCDH giúp cho việc dạy và học địa lí tự nhiên Việt Nam đạt hiệu quả cao.

2. Rèn kĩ năng đọc LCDH Việt Nam

1) *Cách thức tiến hành.* Trong sách giáo khoa Địa lí 8, Atlas Địa lí 8 và Địa lí 12, Atlas Địa lí 12 kèm theo bản đồ ĐH đều có các LCDH. Để HS đọc được LCDH, giáo viên (GV) cần phải hướng dẫn theo cách thức sau đây:

- *Hướng dẫn HS đọc tên LCDH.* Khi đọc LCDH, HS sẽ biết được lát cắt đi qua những miền, khu ĐH nào, điểm đầu và điểm cuối của lát cắt.

- *Hướng dẫn HS đối chiếu lát cắt với bản đồ để tìm khu vực lát cắt đi qua trên bản đồ* (khu vực mà lát cắt đi qua trên bản đồ có thể là một miền, hai miền, hay cả nước). Từ đó, xác định được hướng cắt của lát cắt trên bản đồ.

- *Dựa vào lát cắt kết hợp với bản đồ, GV yêu cầu HS đọc tên những khu vực lát cắt thể hiện.* Thường đây là những khu vực lớn gắn với những miền ĐH được ghi bởi hàng chữ bên trên, trong mỗi khu vực lại chứa nhiều kiểu, dạng ĐH. Giữa các khu vực ĐH được phân biệt bởi những đường nét đứt thẳng góc với ĐH hay những đường thẳng nét liền có dấu mũi tên ở hai đầu song song với mặt phẳng ĐH. Những khu vực

ĐH ở đây có thể là miền núi, đồng bằng, cao nguyên... Tiếp theo sẽ xác định các khu vực, địa danh cụ thể mà lát cắt đi qua, như: khu Đông Bắc, Tây Bắc... có những núi nào, cao nguyên, sông, đồng bằng nào...

- *GV đặt những câu hỏi cụ thể cho từng khu vực ĐH để HS trả lời, như:* + Khu vực ĐH gồm có những kiểu, dạng ĐH nào?; + Độ cao lớn nhất và độ cao thấp nhất của khu vực? (nhìn vào LCDH kết hợp với bản đồ HS dựa vào thang tầng màu và trục đứng của lát cắt để trả lời); + Già hay trẻ? (dựa vào hình thái của vùng ĐH); + Khu vực có những con sông nào chảy qua và nằm trên độ cao bao nhiêu?...

- *GV yêu cầu, hướng dẫn HS nhận xét chung về đặc điểm ĐH lát cắt đi qua.* Là nhận xét chung, nên HS có thể nhận xét ĐH mà lát cắt đi qua có cấu trúc như thế nào? Cao hay thấp (dựa vào độ cao tuyệt đối)? Già hay trẻ (dựa vào hình thái)? Đồng nhất hay có sự tương phản? Hướng nghiêng của ĐH? ĐH có đặc điểm gì nổi bật?...

- *Sau mỗi khu vực ĐH, GV có thể yêu cầu và hướng dẫn HS trả lời ảnh hưởng của đặc điểm ĐH tới phát triển kinh tế hay sinh hoạt của khu vực.*

Ví dụ thực hành: Chọn một LCDH từ sơn nguyên Đồng Văn đến cửa sông Thái Bình (trang 9 - Atlas địa lí Việt Nam). Để HS đọc lát cắt này, GV hướng dẫn theo các bước sau: *Bước 1:* Đọc tên LCDH thể hiện khu vực nào trên bản đồ: LCDH từ sơn nguyên Đồng Văn đến cửa sông Thái Bình; *Bước 2:* Đối chiếu lát cắt với bản đồ để xác định khu vực thể hiện của lát cắt: Khu vực thể hiện lát cắt thuộc miền Bắc và Đông bắc Bắc Bộ; *Bước 3:* Dựa vào bản đồ và lát cắt để xác định lát cắt đi qua những khu vực nào trên bản đồ: - Lát cắt kéo dài từ sơn nguyên Đồng Văn - Hà Giang tới cửa sông Thái Bình theo hướng Tây bắc - Đông nam; - Lát cắt đi qua các khu vực ĐH: Việt Bắc, Đông bắc, đồng bằng Bắc Bộ (cụ thể: sơn nguyên Đồng Văn, núi Phiabooc, cánh cung Ngân Sơn, cánh cung Bắc Sơn, đồng bằng sông

* Khoa Địa lí, Trường Đại học sư phạm - Đại học Đà Nẵng

Hồng; cắt qua những con sông: sông Gâm, sông Năng, sông Cầu, sông Thương, sông Lục Nam, sông Kinh Thầy); **Bước 4:** Phân tích từng đối tượng thể hiện trên lát cắt: - *Khu vực Việt Bắc:* Nhìn vào lát cắt, GV có thể đặt câu hỏi: + *Khu vực Việt Bắc gồm những đỉnh núi, sơn nguyên nào? Độ cao, hình thái của núi ra sao?*; + *Khu vực Việt Bắc gồm có những con sông nào?*; + *Xác định nơi thấp nhất và nơi cao nhất của khu vực Việt Bắc có độ cao là bao nhiêu?* Như vậy, ĐH khu vực Việt Bắc có đặc điểm gì? Với ĐH như vậy sẽ tạo ra thuận lợi hay khó khăn gì cho sự phát triển kinh tế hay sinh hoạt của vùng?; - *Khu vực Đông Bắc:* GV cũng có thể hỏi và hướng dẫn HS trả lời những câu hỏi tương tự, chẳng hạn: *Thế nào là cánh cung núi?...;* - *Khu đồng bằng Bắc Bộ:* GV có thể đưa ra những câu hỏi như: + *Khu vực đồng bằng Bắc Bộ có ĐH cao hay thấp? Bằng phẳng hay không bằng phẳng? Độ cao trung bình là bao nhiêu? Có những con sông nào chảy qua?*; + *Với ĐH đồng bằng như vậy sẽ tạo ra thuận lợi hay khó khăn gì cho sự phát triển kinh tế hay sinh hoạt của vùng?...*

Tóm lại, qua LCDH, GV giúp HS thấy được rõ hơn sự phân bố ĐH từ sơn nguyên Đông Vãn đến cửa của sông Thái Bình theo hướng Tây bắc - Đông nam.

Bước 5: Nhận xét đặc điểm chung của ĐH có lát cắt đi qua: - Nhìn vào lát cắt cho thấy, đây là khu vực có dạng ĐH phức tạp đan xen nhau. Xen lẫn giữa các núi cao là các sơn nguyên, cao nguyên và các thung lũng; + Nhìn chung, ĐH nơi đây nghiêng theo hướng Tây bắc - Đông nam, phía Tây bắc cao và hiểm trở hơn phía Đông nam, núi cao ở phía Tây bắc và càng đi về phía Đông nam là khu vực đồng bằng rộng lớn, bằng phẳng, có nhiều nhánh sông và có độ cao rất thấp so với mực nước biển.

2) Quy trình thực hiện. Để đọc được LCDH, GV cần hướng dẫn HS rèn luyện theo 5 bước sau: **Bước 1:** Đọc tên LCDH thể hiện khu vực nào trên bản đồ. Ví dụ: LCDH từ sơn nguyên Đông Vãn đến cửa sông Thái Bình; **Bước 2:** Cho HS xác định đường cắt trên bản đồ; **Bước 3:** Cho HS đọc tên hay xác định các kiểu, khu vực ĐH mà đường cắt đi qua; **Bước 4:** GV hướng dẫn HS tìm hiểu đặc điểm từng kiểu hay khu vực ĐH; **Bước 5:** Rút ra nhận xét chung về đặc điểm khu vực ĐH, miền hay quốc gia.

3) Một số điểm cần chú ý khi đọc LCDH:
- Trước khi đọc lát cắt phải nghiên cứu về phân tầng độ cao (dựa vào bảng phân tầng màu) thuận thực;
- Chú ý so sánh tỉ lệ của bản vẽ với tỉ lệ bản đồ để đánh giá được chính xác độ cao thực ngoài thực tế của ĐH;

- Khi đọc lát cắt phải đọc từ trái sang phải và đọc khu vực trước rồi đọc từng yếu tố nổi bật trong khu vực.

3. Rèn luyện kĩ năng vẽ LCDH

Trong dạy học Địa lí trường phổ thông, việc hướng dẫn HS vẽ lát cắt chưa được chú trọng (vì không có trong yêu cầu của chương trình), nhưng để HS có thể đọc lát cắt thuận thực thì việc hướng dẫn HS vẽ lát cắt là rất quan trọng. GV có thể dành thời gian hướng dẫn HS cách vẽ, sau đó cho bài tập về nhà để HS thực hành vẽ.

1) Cách tiến hành. Muốn vẽ LCDH, trước hết phải chọn hướng cắt, vị trí lát cắt sao cho có thể nêu được đặc điểm đặc trưng của ĐH một khu vực cần tìm hiểu (có thể cắt ngang, dọc, chéo; có thể dựa vào đường kinh tuyến, vĩ tuyến rồi kẻ đường cắt trên bản đồ...).

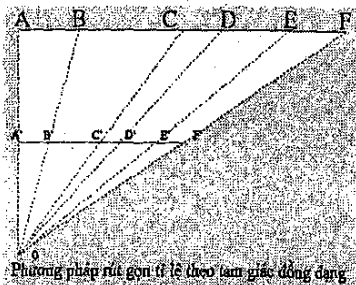
- **Chọn đường lát cắt:** + Dùng bút chì vạch trên bản đồ theo hướng, vị trí cắt, ta có đường cắt (nếu cắt theo chiều trùng với đường kinh tuyến, vĩ tuyến thì không phải làm bước này) gặp các đường bình độ hoặc thang màu trên bản đồ ở nhiều địa điểm; + Dùng thước kẻ (hoặc băng giấy) áp sát đường cắt, đánh dấu các điểm đầu, cuối và tất cả các điểm đặc trưng của đường cắt đi qua như: các đỉnh núi, cao nguyên, đồng bằng, bồn địa, thung lũng, sông... ghi lại độ cao tương ứng của mỗi điểm cắt vào ngay dưới chấm đánh dấu và ghi lại trên giấy vẽ đúng như trên nếu không thay đổi tỉ lệ chiều ngang (nếu thay đổi tỉ lệ chiều ngang, phải tính tỉ lệ mới rồi vẽ).

- **Chọn tỉ lệ:** + Phải chọn tỉ lệ cả chiều cao và chiều ngang (khi cả chiều cao và chiều ngang cùng một tỉ lệ thì gọi là tỉ lệ đồng nhất); + Để thể hiện ĐH cao thấp được rõ hơn, chúng ta thường tăng tỉ lệ chiều cao lên nhiều lần so với chiều ngang; + Tỉ lệ chiều ngang thì để nguyên như tỉ lệ trong bản đồ hoặc nhân lên hay thu nhỏ mấy lần tùy theo khổ giấy vẽ.

- **Tiến hành vẽ:** + Đặt áp rìa bằng giấy đã chỉnh lí theo tỉ lệ trên vào đường kẻ AB trên bản vẽ các điểm chấm đã ghi trên rìa bằng giấy; + Từ các điểm đánh dấu trên trục ngang, ta dựng những đường vuông góc (dùng nét đứt), rồi đối chiếu với trục chiều cao ta có những điểm đại diện về độ cao của ĐH dọc theo lát cắt. Nối các điểm đó sẽ được đường biểu diễn độ cao của ĐH dọc theo lát cắt. Đó chính là LCDH.

- **Chú ý:** + LCDH, trên trục độ cao có ghi số liệu tương ứng và lát cắt, ghi tỉ lệ thu nhỏ hai chiều dọc và

(Xem tiếp trang 64)

was a bit of a figure) she would say unhesitatingly: "I like him," (Together and apart, Virginia Woolf). Một trường hợp đáng chú ý là dấu ngoặc đơn có thể dùng để đóng khung cho một từ hay một ngữ có tác dụng chú thích cho một từ không thông dụng (từ cổ, từ địa phương...): thou (you), thee (your), etc. hoặc đính kèm chỉ dẫn tham khảo: ... (see chapter 8).

13. Ngoặc vuông [] - Square brackets (Anh) brackets (Mĩ). Dấu ngoặc vuông dùng gắn với phần thêm vào làm câu trích đúng ngữ pháp, - [sic] diễn đạt ý nghĩa sai chính tả nhưng vẫn được in tôn trọng nguyên tác (sic= so,thus) nguyên văn là như vậy; điển tên tác giả ngay sau phần trích dẫn tác phẩm, điển nguồn tham khảo nội bộ. Chúc năng dấu vuông TA tương đương TV: *Mậu thân Thuận Thiên năm thứ nhất [1428]... người Minh đã về nước...* ("Đại Việt Sử kí toàn thư"). Giáo trình AEF không trích nguồn theo cách này mà thường in dọc khổ chữ nhỏ *Adapted from...*, giáo viên có thể mở rộng giới thiệu đơn vị này từ bài 2A quyển 4A AEF trở đi vì ở trình độ này giáo trình thường trích nhiều bài báo.

Vấn đề sử dụng dấu câu mang tính quá trình - bản thân vấn đề này đang vận động cùng đời sống xã hội với nhiều biệt dạng và đánh giá khác nhau. Với người học TA, những nội dung đề cập thường đạt mức ổn định cao - là những chuẩn mực đã được chuẩn tắc hóa. Tuy nhiên, thực tế vẫn đưa đến những ngoại lệ, lệch chuẩn; người vận dụng cần ý thức và xử lí một cách có hệ thống trên cơ sở thống nhất đồng thời ý thức những tương đồng và dị biệt với ngôn ngữ gốc để tránh những lỗi có thể dự đoán được như dấu câu. □

(1) Clive Oxenden. *American English File*. Oxford, USA, 2009.

Tài liệu tham khảo

1. Hà Thúc Hoan. *Tiếng Việt thực hành*. NXB TP. Hồ Chí Minh, 1996.
2. Nguyễn Thị Ly Kha. *Ngữ pháp tiếng Việt*. NXB Giáo dục, TP. Hồ Chí Minh, 2008.
3. Bùi Minh Toán - Lê A - Đỗ Việt Hùng. *Tiếng Việt thực hành*. NXB Giáo dục, H. 1996.
4. Trung tâm Khoa học xã hội và Nhân văn Quốc gia. *Ngữ pháp tiếng Việt*. NXB Khoa học xã hội, H. 2002.
5. *Cambridge Advanced Learner's Dictionary (2nd edition)*. Cambridge University Press, 2005.
6. Tim Caudery. "A functional guide to some problems of English punctuation". <http://studerende.au.dk> (20.06.2013).
7. *Oxford Advanced Learner's Dictionary (7th edition)*. Oxford University Press, 2005.

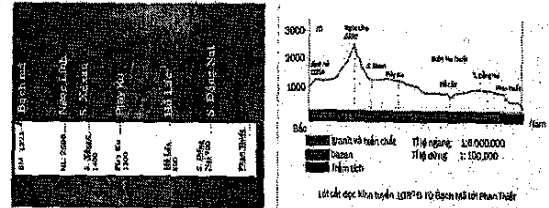
Phương pháp rèn luyện kĩ năng...

(Tiếp theo trang 60)

ngang; + Tỷ lệ thu nhỏ sao cho phù hợp với khổ giấy, làm nổi bật độ cao thấp của ĐH, không làm quá sai lệch so với thực tế

2) Quy trình tiến hành: Bước 1: Chọn đường cắt; Bước 2: Đánh dấu những điểm quan trọng nổi bật về độ cao trên đường cắt; Bước 3: Chọn tỉ lệ trục đứng và trục ngang; Bước 4: Tiến hành vẽ; Bước 5: Hoàn thiện lát cắt.

Ví dụ thực hành: Vẽ LCDH của khu vực Nam Trung Bộ

Trong dạy học *Địa lí tự nhiên Việt Nam*, đọc lát cắt và vẽ LCDH có ý nghĩa quan trọng, làm nền tảng để có thể phân tích đặc điểm các yếu tố tự nhiên; đặc biệt LCDH cũng là nền tảng để thành lập lát cắt cảnh quan tổng hợp. Việc rèn kĩ năng đọc lát cắt và vẽ LCDH chính là góp phần đổi mới và nâng cao chất lượng dạy và học *Địa lí* nói chung và *Địa lí Việt Nam* nói riêng ở trường phổ thông. □

Tài liệu tham khảo

1. *Atlas Địa lí Việt Nam*. Trung tâm Bản đồ giáo khoa Việt Nam, H. 1996.
2. Mai Xuân Sang. *Rèn luyện kĩ năng Địa lí*. NXB Giáo dục, H. 1997.
3. Nguyễn Dược (tổng chủ biên) - Nguyễn Phi Hạnh (chủ biên). *Địa lí 8*. NXB Giáo dục, H. 2007.
4. Lê Thông (tổng chủ biên) - Nguyễn Viết Thịnh (chủ biên). *Địa lí 12*. NXB Giáo dục Việt Nam, H. 2009.

SUMMARY

Transect topography is a tool that reflects the certain style and type of terrain in details. Based on it, we can better understand the nature of the morphology of the terrain types shown. Thanks to the development of information technology nowadays, people can create softwares that can build transect topography. However, understanding the traditional way of building it is specially important. Through this establishment, pupils can explore the knowledge and geography training skills at the same time. The contents of this article focused on how to build and read transect topography in teaching Vietnam natural geography at high school.